

B O E K E N

De stand van het staatsdebat

Ton Zwaan bespreekt:

A. van Staden (red.), *De nationale staat: onhoudbaar maar onmisbaar? Het perspectief van Europese integratie en mondialisering*, Assen/Den Haag: Van Gorcum/ Instituut Clingendael, 1996.

Dit boek gaat over het verleden en vooral over het heden en de toekomst van de nationale staten in West-Europa. De bundel, onder redactie van A. van Staden, is in november 1996 uitgegeven ter markering van het vijftigjarige bestaan van de *Internationale Spectator*, het enige Nederlandse periodiek dat geheel gewijd is aan internationale politiek en in het bijzonder aan het Nederlandse buitenlands beleid. Na een korte beschouwing over de lotgevallen van dit tijdschrift in de afgelopen halve eeuw door de eindredacteuren Telkamp en Schregardus, formuleert hoofdredacteur Van Staden in een beknopte inleiding de centrale thematiek: moeten we de positie van de nationale staat op langere termijn als onhoudbaar beschouwen, terwijl diezelfde staat tegelijkertijd onmisbaar is voor het handhaven van de democratie en de rechtsbescherming van de burgers? Door de kwestie zo te formuleren wordt er wellicht een onnodig dramatisch en fatalistisch karakter aan gegeven maar onmiskenbaar wordt hiermee gerefereerd aan twee belangrijke posities in het recente staatsdebat in West-Europa. Enerzijds degenen die het naderend einde van de staat

en/of de democratie voorzien onder invloed van mondialisering, toenemende interdependentie en – in West-Europa – doelgerichte integratie, anderzijds degenen die wijzen op de duurzaamheid, taaierheid en vitaliteit van de staat als de voornaamste politieke organisatie.

Van beide visies bestaan zowel meer populistische als meer seriëuze varianten. Een zuiver voorbeeld van de eerste soort was te zien in de laatste verkiezingscampagne in Frankrijk. Daar kon men Le Pen op de televisie horen uitroepen dat Frankrijk binnenkort zou verdwijnen en dat de Fransen daarna bestuurd zouden worden door 'bankiers uit Frankfurt'. Luide bijval in de zaal volgde en bijna één op de vijf Fransen deelt, gezien de uitslag van de verkiezingen in de eerste ronde, deze visie. Andere voorbeelden zijn aan te treffen bij Engelse en Deense politici die ferm vasthouden aan de veronderstelde soevereiniteit van hun eigen staten en bij sommige Nederlandse europa-propagandisten en -sceptici die de laatste tijd van zich hebben laten horen. Van de elf auteurs in deze bundel vervalt niemand in dergelijk eenvoudig populisme. Zij geven zich allen de nodige moeite theoretische en empirische kanten van de kwestie te verhelderen en door vanuit verschillende perspectieven in te gaan op diverse facetten van het debat biedt de bundel als geheel een redelijke indruk van de huidige stand van de discussie.

Onder de titel 'Misbaar over de staat' betoogt Koen Koch dat over de 'onhoudbaarheid' van de staat eigenlijk niet zinvol gespro-

INHOUD

De stand van het Staatsdebat
Civil Society en verzorgingsstaat

B O E K E N

ken kan worden. Staten zijn historische vormen van politieke organisatie en in de discussie moet het eigenlijk steeds gaan om de specifieke ontwikkelingen die bepaalde staten doormaken, onder meer om de vraag in hoeverre zij in bepaalde perioden meer of minder staat zijn. Koch wijst erop dat de West-Europese staten sinds hun ontstaan aan het einde van de Middeleeuwen altijd te maken hebben gehad met invloeden en beperkingen van buitenaf. In plaats van te werken met het begrip 'sovereiniteit' is het realistischer te denken in termen van een relatieve autonomie van staten, waarbij sommige staten over een grotere machtspolitieke speelruimte kunnen beschikken dan andere. In deze opvatting kan geconstateerd worden dat de speelruimte van de Nederlandse staat al eeuwenlang bescheiden is geweest en dat Nederland voor zijn voortbestaan altijd in hoge mate afhankelijk is geweest van beslissingen van grotere mogendheden.

Overigens laat Koch zien dat de West-Europese landen in de loop van het integratieproces van de laatste vijftig jaar aan soevereiniteit hebben ingeboet op de beleidsterreinen van defensie, veiligheid, economie, en recht en regelgeving en dat op die terreinen deels bovenstatelijke deels tussenstatelijke centra van besluitvorming en regulering zijn ontstaan die slechts in geringe mate onderhevig zijn aan vormen van democratische controle. Koch duidt dit proces aan als 'ontstatelijking' en hoewel hij een open en kritisch oog heeft voor de ernstige gebreken van het

proces vanuit democratisch standpunt besluit hij niettemin dat dit proces toch ook een zekere bewondering verdient in het licht van de voorafgaande geschiedenis van Europese staatsvorming met al haar oorlogen en geweld. Een soortgelijke politicologisch-historische benadering en genuanceerde analyse en beoordeling zijn aan te treffen in de fraaie bijdrage van Jacobus Delwaide. Gelardeerd met vele zorgvuldig gekozen voorbeelden gaat hij in op overeenkomsten en verschillen tussen vroegere processen van staatsvorming in Europa en de huidige Europese eenwording. Een interessant discussiepunt dat hij aanroert, heeft betrekking op de ontwikkeling van de verhouding tussen nationale identiteiten en een Europese identiteit, waarbij hij een langzaam toenemende groei van een Europese *civil society* signaleert zonder geloof te hechten aan het idee dat de Europese Unie ooit tot een soortgelijke culturele homogenisering zal kunnen leiden als eertijds binnen de klassieke nationale staten heeft plaatsgevonden.

De mondialiseringstrend

In de drie artikelen van Rood, Tromp en van Benthem van den Bergh wordt een ruimer kader van globalisering en mondialisering als uitgangspunt gekozen. Rood bespreekt op algemeen niveau verschillende historische fasen in de verhouding tussen 'staat' en 'markt' en probeert greep te krijgen op de huidige situatie door onder meer een kritische schets te geven van vier dimensies van de recente globali-

sering van de internationale produktieverhoudingen: de toenemende integratie van het wereldhandelsstelsel, de sterk gegroeide omvang van de financiële markten, de toename van buitenlandse investeringen en het ontstaan van een mondiaal netwerk van informatievoorziening en verbindingen voor communicatie en transport. Gezamenlijk zouden deze ontwikkelingen de staat in zijn kern – het territoriaal gebonden vermogen tot controle, regelgeving en belastingheffing – aantasten. Rood wijst er echter op dat de empirische bewijsvoering voor een globaliseringsproces in feite vrij gebrekkig is en dat de vele verstrekkende conclusies die er tegenwoordig niettemin aan verbonden worden vooral een ideologisch karakter dragen. Jammer genoeg probeert hij zelf niet tot een theoretisch en empirisch houdbare conclusie te komen.

Dat geldt ook enigszins voor het erudiete artikel van Tromp die zich bezighoudt met de overlevingskansen van het statenstelsel maar in zijn conclusies niet veel verder gaat dan vast te houden aan de algemene these dat een kapitalistische wereldeconomie en een stelsel van staten elkaar nu eenmaal veronderstellen en dat profetieën over het einde van *de* staat dus weinig geloofwaardig zijn. Dit laatste standpunt wordt gedeeld door Van Benthem van den Bergh die een subtiel betoog over processen van staats- en natievorming besluit met de stelling dat er 'weinig twijfel [hoeft] te bestaan aan de levensvatbaarheid van staten als veiligheids- en identifica-

B O E K E N

tie-eenheden en als politiek kader' in de toekomst. Wel betwijfelt hij of het idee van 'de natie' nog even levensvatbaar is als legitimatiegrond voor staten als voorheen het geval was; hij meent dat mensenrechten en democratie – ondanks de schijn van het tegendeel – een belangrijker legitimatie voor staten beginnen te worden.

Europese integratie

De artikelen van Hirsch Ballin, Siccama, Geelhoed, Rozemond en Frijhoff zijn minder algemeen van strekking en tevens meer toegespitst op Nederland. Hirsch Ballin geeft een helder overzicht van centra en vormen van rechtsontwikkeling die de kaders van de nationale staten te boven gaan en in toenemende mate een belangrijke reguleringsfunctie vervullen. Siccama brengt zeer nuttig empirisch materiaal bijeen aan de hand waarvan beoordeeld kan worden in hoeverre het Europese integratieproces gepaard is gegaan met een verzwakking dan wel versterking van de positie van de lidstaten. Een van zijn voorzichtigte conclusies luidt dat de West-Europese integratie historisch gezien nog steeds uitzonderlijk is in die zin dat de economische en monetaire integratie voorafgaat aan de militaire. Het grootste soevereiniteitsverlies, zowel formeel als materieel, zal zijns inziens optreden bij de invoering van de EMU, als gevolg waarvan vrijwel alle mogelijkheden om een zelfstandige macro-economische politiek te voeren, zullen vervallen. Terecht wijst hij erop dat dit besef nog lang niet overal is doorgedrongen en dat

deze ontwikkeling aanleiding zal kunnen geven tot toenemende spanningen en protesten.

Geelhoed gaat specifiek in op de onderscheiden rol van de EU en de nationale staten wat betreft de werkgelegenheidsproblematiek en is gematigd positief over de mogelijkheden een beleid te voeren dat tot aanzienlijk betere prestaties zou kunnen leiden; Rozemond neemt de positie van de kleine staten binnen de EU onder de loep en bepleit op grond van zijn analyse dat Nederland 'om redenen van zelfrespect en democratische representatie' zich best wat steviger kan weren tegen verder dreigend machtsverlies. In een interessant, zij het hier en daar wollig en badinerend, betoog gaat Frijhoff tenslotte in op de toekomst van Nederland als eigenzinnige cultuurnatie. Hij voorspelt dat culturele tegenstellingen en conflicten de onderlinge betrekkingen in Europa meer zullen gaan beheersen naarmate de ontwikkeling van Europa als 'superstaatsnatie' en als 'super-cultuurnatie' voortgaat en pleit er dan ook voor dat deze gehele problematiek veel meer aandacht krijgt dan zij tot nu toe heeft gekregen: 'wie wil dat de Europeanen zelf een consensus over Europa bereiken, dient daar de culturele voorwaarden voor te scheppen'.

De bundel wordt afgesloten met een wat zwaarmoedige beschouwing van Stanley Hoffmann waarin europessimisme en de verschillen tussen Hoffman's tamelijk federalistische idealen en de daarmee vergeleken in vele opzichten povere werkelijkheid van de Europese integratie breed

worden uitgemeten. Hoe begrijpelijk ook, echt gerechtvaardigd lijkt dit niet. De afgelopen vijftig jaar hebben de West-Europese landen binnen het internationale bestel een grote economische welvaart, een redelijke mate van democratie en vrijheid, een tamelijk goed stelsel van sociale zekerheid, en vreedzame en stabiele onderlinge verhoudingen weten op te bouwen en in stand gehouden. Duitsland is een stabiele en effectieve democratie en rechtsstaat geworden; de gevaarlijke Frans-Duitse rivaliteit is definitief aan banden gelegd; Engeland, zij het tegenstribbelend, is deel van West-Europa geworden; de gevolgen van oorlog en dekolonisatie zijn zonder nieuwe grote rampen verwerkt; in Spanje, Portugal en Griekenland zijn dictaturen vervangen door meer democratische stelsels.

Dit alles is niet gering en zeker mede teweeggebracht door de Europese integratie binnen de EG en de EU. Er is geen enkele reden om aan te nemen dat dit allemaal weer verloren zal gaan als de Europese integratie niet versneld wordt voortgezet. Integendeel, het lijkt alleen maar realistisch definitief af te zien van elk overtrokken idee van federalisme, de doelstellingen én de grenzen van integratie hernieuwd en helder te omschrijven en aan de slag te blijven met daadwerkelijke samenwerking op relevante beleidsterreinen. Wie de bijdragen in deze bundel overdenkt, zal eerder tot de conclusie neigen dat behoedzaam politiek voortmodderen ook voor de toekomst de voorkeur verdient boven een gefor-

B O E K E N

ceerde en uiterst riskante Grote Sprong Voorwaarts zoals thans voorzien wordt met de EMU. Uitstel daarvan tot over een of twee generaties, een realistische herziening van illusies over een Verenigd Europa en zuinig

omspringen met de bestaande ordeningen op het terrein van staat, recht, democratie en sociale zekerheid: gezien de stand van zaken op grote delen van het wereldtoneel lijkt daar weinig op tegen en veel voor te zeggen.

TON ZWAAN

was gedurende lange tijd als cultureel antropoloog verbonden aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen

